

“Прийдіть, вийдімо на гору Господню, в дім Бога нашого,
і побачимо славу його преображення...
від Світла приймімо світло,
щоб сподобитись Його просвічення...”
(вечірня Преображення, стихира Литії)

Вступ.

Людям усіх часів завжди була знайома “проблема часу”. Людський розум, а також людська релігія у той чи інший спосіб старалась вирішити її.

У цій праці ми хочемо коротко вияснити християнський досвід часу, яким він був від початку і яким він “приноситься Церквою у дар ще і тепер”. Що стосується часу – Церква не пропонує якогось філософського чи богословського вирішення проблематики, вона пропонує дар. “Вирішенням проблеми цей час стає лише тоді, коли приймається так само радісно і свobodно, як і дарується”. Щоб зрозуміти суть цього дару, потрібно повернутись до традиції (Літургії і Часослова) і знову старатись “прочитати її забуту мову”.

Говорячи про традицію Східної Церкви, не можна забувати, що вона – це “життя Церкви”, в якому може брати участь кожен з її членів. Фактом є, що наша Літургія є переповненою великою кількістю символів і естетичних прикрас, але це не означає, що ці обряди не мають жодного відношення до її суті. Літургісти, як правило, пояснюють обряди в історичному контексті, забуваючи про їх богословський чи еkleзіологічний зміст. Буває, що й наші клірики і народ беруть до уваги всі ці форми і звичаї, зберігаючи їх фанатично. Але, з іншого боку, скорочують, касують, міняють порядок і врешті-решт руйнують цю “ікону” Царства, якою повинна бути Літургія. Ми вже є таким чином у точці втрати нашої Літургії у її іконічному відношенні до есхатону. Ми вже так наситили, заповнили обрядові форми Літургії, що вони вже не виражають, не являють прихід Царства.

Отож, як бачимо, в наш час багато пишеться про обряди: їх символіку, генезу та історичний розвиток, – проте мало уваги приділяється богословському трактуванню сенсу цієї традиції (Літургія і Часослов). Який зміст і силу вона несе в собі, що в ній відбувається і яке значення воно має для космосу та для людини зокрема. А саме у молитві Церкви виражається її віра, основні її догмати: як Церква молиться, в це вона і вірить, і як Церква вірить, так вона і молиться. Адже молитва – це не просто гарно оформлені поетичні слова, а слово – яке несе глибокий зміст, бо має в собі *λογος* – сенс спасіння. А беручи участь у житті (моліннях) Церкви кожен, в міру своєї дозрілості і відкритості, причащається божественних енергій голови Церкви – Христа.

Саме нерозкритість цього питання і послужила приводом для обрання цієї теми. Тому у цій праці будемо намагатись, на основі церковної традиції, висвітлити проблему часу як його преображення і прориву у вічність. Щоб краще розкрити цю тематику, будемо опиратись на твори одного з небагатьох богословів-літургістів о. Олександра Шмемана, поєднуючи його бачення з думками таких сучасних богословів як Зізіюласа, Керна та інших, які висловлювались на цю малорозпрацьовану тему. В процесі написання цієї праці, в основному використовуватимемо такі твори О.Шмемана: “Євхаристія таїнство царства”, “Введение в литургическое богословие” та “За життя світу”, які найкраще допомагають висвітлити дану тему.

У цій праці не претендуємо на широке вияснення всієї проблематики, бо вона потребувала б ще глибшого і детальнішого переосмислення і, відповідно ж більшого

об'єму.

Для оптимального висвітлення даної тематики, ми поділили працю на три основні частини.

Перша – це біблійно-християнське розуміння часу.

Коли ми замислюємось над часом, то завжди зустрічаємось з його таємницею і таїнственною природою.

Якщо ширше поглянемо на існування всесвіту, і, зокрема, на людину в її історії, то побачимо, що ця історія поділяється на мільйони подій, які мали місце у часі і які більше не можуть бути повторені.

З іншого боку, час є циклічний: пори року – це немовби кола, які постійно повторюються. Ці моменти, в християнській традиції, називаються *каіроі* (часи сприятливі) і узгоджуються з божественною ікономією. Минуле, теперішнє і майбутнє – належать до сповнення спасенного Божого задуму. Через *каіроі* природній час *χρόνος* преображується у *αιωνος* (час спасіння).

Та, на жаль, для багатьох людей цей *каіроі* здебільшого залишається незрозумілим. Одні під впливом платано-маніхейської доктрини підлягають спокусі цілковитого відкинення часу, а духовне життя для них полягає у втечі з “цього світу”. Час стає чимось трагічним, бо вважається, що ми швидше “вмираємо”, ніж живемо. Смерть стає безсенсовною, тіло – ярмом для душі, час – ярмом для розвитку у кожній ділянці життя. Вже не мислимо категоріями теперішності, лише тішимо себе майбутнім, тим самим втрачаючи “тепер”. Весь цей песимістичний підхід допроваджує нас до плачу над безсенсом існування, в який “вимушено” попали. Інші зробили собі час божком. Вислови: “час-гроші”, “немає часу”, – у своїй глибинній суті підпорядковують людину часові, виключно від нього узалежнюючи прогрес людини і її щастя.

Отже, ці проблеми ще раз показують християнству, що “голошення “Доброї новини” було, є, і буде актуальним завжди, скільки існуватиме час. Адже, Христос прийшов у час, щоб його освятити, а не осудити – з одного боку, і не зробити божком – з другого”.

Тому у цьому розділі будемо розглядати проблему часу як Божого дару людині і дію Бога у ньому; розуміння його Біблією і нехристиянською традицією та, новозавітне сприймання часу.

Друга – це розуміння часу у церковній традиції, зокрема вивчення Євхаристії як ікони Царства Божого і молитов Часослова у світлі “восьмого дня”. Зараз із смутком можемо спостерігати за крайнощами, в яких, з одного боку богослужбове передання зводиться до однієї лише Тайни Євхаристії; Причастя стає єдиним необхідним елементом, а все інше стає безсенсовним, а отже, непотрібним і відповідно – ігнорується. З іншого боку, всі богослужіння і “набоженства” ставляться на одному рівні і є самодостатніми, зводячи Літургію до одного з видів молитви, втрачаючи свою унікальність і значимість. Тому нашим завданням у цьому розділі є вивчити їх як діалектичну пару і показати взаємодоповнюючу роль у молитовній традиції Церкви, як засобі обоження людини і преображення космосу.

У третьому розділі подаємо систематичний виклад молитов і їх трактування, яке ґрунтується не лише на традиційних поясненнях, але й на найновіших дослідженнях у ділянці Літургії. Опираючись на текст Святої Літургії, спробуємо показати як через анамнезу майбутнього і причастя Слова та Хліба Життя – християнин бере участь у божественному житті Пресвятої Трійці, а отже, входить у *αιωνος* новий, преображений час – час спасіння.

Тому надіємось, що ця праця, хоча б у деякій мірі, спричиниться до кращого пізнання і глибшого розуміння нашої духовної спадщини.

Висновки

Підсумовуючи написане у цій праці, хотілось би звернути увагу на її головну мету та основну думку.

Метою цієї праці було, по можливості, висвітлити проблему часу і його розуміння біблійною і християнською традицією та виявити роль у ньому церковних богослужінь, а зокрема Святої Літургії.

Християни не могли прийняти ідеї вічного повернення часу, яку проповідували архаїчні культури, чи абстрактну нерухомість божественного світу – результат філософських спекуляцій про абсолютне буття. Водночас християни, бажаючи покинути “цей світ”, не могли уявити собі вічності як безконечного продовження “цього часу”, а очікували “вихід” з цього світу до іншого (пор.Ів.13.1). Але цей вихід відбувається не у смерті, а характеризує християнське життя загалом. А це життя полягає у постійній участі у житті Церкви, яке виражається у її моліннях. У цих богослужіннях, у впалому часі (χρως), “богословіє стає піснею і поемою, у яких віруючий являє нове людство, яке перемогло смерть” і через каірос увійшло в αωως.

Ціле наше життя є рухом до Царства Божого. Аналогією до цього є епізод переходу Ісуса Навина через Йордан до обіцяної землі. Ріка – це символ часу, плинності. Час не має нас забрати з собою, ми маємо через нього перейти і визначити куди йти далі; він немає нас визначати, а має стати лише засобом реалізації нашого покликання. І явним прикладом такого руху і прориву у часі є мученики і святі, які і після своєї смерті продовжують “жити” і діяти. Їхні тіла є свідоцтвом, залишеним для Церкви як завдаток остаточної перемоги Христа. Тому культ святих був не просто пригадуванням їх духовних досягнень, а має есхатологічний характер – що в мучеництві явлене Царство Боже у силі, тобто нове життя, яке є сильніше від смерті. Тому, за словами О.Шмемана, культ святих є sacramентально есхатологічним. Sacramентальним, бо в їх тілах явлена присутність Христа, і есхатологічний тому, що вони своєю смертю показали силу нового життя, яке їм було дароване Церквою у Св. Хрещенні. І звершуючи Євхаристію на гробах мучеників, Церква виявляє свою приналежність до цього Царства. Їхня добровільна смерть є для творіння, вслід за Христом, початком нового, нетлінного існування, яке не підлягає закону ентропії. Це ми явно можемо бачити і в сучасності на прикладі мощів святих, які залишаються нетлінними і далі “діють”.

Час у християнстві є не простою послідовністю подій, а нагодою людини наблизитись до Бога. Є різниця між часом хронологічним і літургійним. І від нас залежить, чи це буде час руху до Бога, тобто час спасіння(αωως), чи час, який володіє нами(χρως).

У літургійному році, ми преображуємо циклічний час у лінійний, в напрямку до Бога; рух в над через рух вперед (згідно з думкою відомого західного богослова П.Т. де Шардена). У літургійній “анамнезі” – повторені певних богословських дій, входимо у час духовно. Він починає виконувати іншу роль, скеровує нас до Господа. На природній ритм, в якому живемо, накладається ритм духовний і твориться поступальний, спасаючий рух; через “анамнезіс” входимо у вже досконалу реальність, повертаючи в Ісусі Христі панування над часом. Через пригадування ми партиципуємо в цих спасаючих подіях. Коли “пригадуємо” події свята, то входимо у гармонійний зв'язок з Богом, і вони стають

актуальними для нас. Євхаристія закликає нас звертати свій погляд не лише “вгору”, але й “вперед”, тобто бачити своє життя у світлі прийдешнього Царства. Вона не вимагає від нас “втікати” від часу і простору, але від того, що приносить зіпсуття і смерть та преображувати їх. Завдяки есхатологічному характеру Євхаристії видно, що матерія, час чи творіння не є злими, а лише потребують очищення і преображення, бо є носіями життя, а не смерті, що все творіння є Божою любов’ю визначене бути визволеним до кінця від розпаду і смерті, жити “на віки віків”, маючи головою “нового Адама”, який реалізував те, що отримав “перший Адам”, а саме: сопричастя, єдність творіння з Богом. Завдяки Божій благодаті зникає часова розірваність, бо час не детермінує Бога, Він може прийти до нас тепер як і тоді. Час в Євхаристії звертає нас до Бога, допомагає Йому в нас діяти, вводить нас у початок нового часу, часу повноти відносин з Богом і ближнім, яку ми маємо розвивати і реалізувати. “А ця реалізація відбувається у часі та історії, Царство Боже зростає у подвигу і вірі людей”.

Отож бачимо, що згідно свідчень святих Отців і Святого Письма – Євхаристія є іконою Божого Царства, його передсмаком і явленням. Те, що служимо у Святій Літургії не є втечею чи визволенням від світу чи часу, але є їх преображенням яке Божа любов створила “дуже добрим” (Бт.1.31). Євхаристія стає способом буття, просвіченим баченням, зверненням у майбутнє, до того чим буде світ коли буде остаточно преображеним у Царстві Божому. Отож, метою духовного життя є преображення часу в історії. Ми занурюємо в ньому вічність, “адже вічність – це не щось, а Хтось, точніше життя у перехорезі Трьох Осіб”.

Святійший Отець закликає: “Не бійтесь жертвувати ваш час Христові!.. Тож відкріймо Христові наш час, щоб Він міг його просвітити і спрямувати. Він є той, хто знає таємницю часу і вічності та жертвує нам “свій день” – завжди новий дар своєї любові. Час, пожертвований Йому, ніколи не є втраченим, а радше часом, який ми придбаємо, щоб надати глибокого характеру нашому життю”.

Ця дипломна робота є скромною спробою розкрити розуміння часу у східно-християнській богословській думці. Перед нашою Церквою стоїть важливе завдання не лише досліджувати богословсько-духовну спадщину святих Отців, але і зглиблювати та розвивати її. Працюючи над цією дипломною тезою, ми мали змогу переконатися на скільки багатими, невичерпними, але одночасно і малодослідженими є джерела нашої традиції, які потрібно наполегливо відкривати, вивчати, а вже потім на їх основі будувати щось нове.

Сподіваюся, що запропонована дипломна робота стане стимулом для більш глибоких і поважніших досліджень в цій ділянці богословія.

Зміст

Вступ.....	3
Розділ I. Біблійно-християнське розуміння часу.....	7
I.1. Час як Божий дар людині.....	7
I.2. Розуміння часу у Старому Завіті.....	13
I.3. Новозавітний підхід до часу.....	17
Розділ II. Розуміння часу в церковній традиції.....	24
II.1. “Восьмий день” як вічна Пасха.....	24

II.2. Євхаристія як ікона Царства Божого.....	30
II.3. Ідея преображення часу у молитвах Часослова.....	36
Розділ III. Свята Літургія як “пригадування” майбутнього.....	46
III.1. Проскомидія як “передсмак” нового життя.....	46
III.2. Причастя Слова через Його воплощення у часі.....	51
III.3. Євхаристійна анамнеза як участь у житті Пресвятої Трійці.....	56
Висновки.....	65
Список використаних джерел та літератури	68